

Георгій Фірцак

**РУСИНИ - НАРОД
НЕСПРАВЕДЛИВО ЗАБУТИЙ**

ІСТОРИЧНО-ГЕОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД

- 2003 -

I. НАЙМЕНУВАННЯ І ПОХОДЖЕННЯ

Русини - се жителі відповідного краю, що розташований в серці Східно-центральної Європи, на півдні і півночі Карпат. Територія Отчизни відома під назвою - Подкарпатська Русь, що пролягає в лімітрофічних зонах України, Словачії і Польщі¹. Найменування, під яким они ще відомі, різноманітні: карпатські росіяни, руські, русини, русь-карпатці, українські русини, **карпатські українці, західно-карпатські русини, рутяни, пудкарпатські рутяни, закарпатські рутяни, угро-русини, мадяро-русини, русини американські**². Найбільш відповідним їх найменування - ще з 19 ст. було приурочене їм поетом - Александром Духновичем, а іменно - *Карпатський Русин* або просто - *Русин*, в момент національного пробудження під девізом: "**Я Русин бил, єсмь и буду!**"³.

Проте, наше походження і нині ще не вияснене. Безсумнівно-Русини, належат словянському кореню, розгалуженому від індо-європейського стовбура Існує і теорія, яка підсилює варіант, що Русини є нащадками кельтського слов'янїзованого населення, якого Каесар згадує в *Коментаріо белло Галліко*. Він заявляє, що сама назва Русинів була б продовженням свого роду після славїнізації тому, що про Русинів згадується, як сусідів в Галії Нарбоненсіс з *албанцями і сантонами*. Плінію, ставит Русинів поряд з *акуйтанцями*. Ці коментарі, про походження Русинів, були перевірені в середньовіччі Джоргом Рейхерстроффером⁴. Згаданий автор,

¹ Д-р.Паул Роберт Магочі, *Карпато-Русинс, публікед бі тхе Карпато-Русін Ресеарх Сентер, 1995.*

² *Тхе Русін Ассосіатіон оф Міннесота. Тхе Русін Ассосіатіон Гоме Паге Артїклес оф Інтерест фром Трембіта.*

³ Д-р. Паул Роберт Магочі, *Оп. сіт.*

⁴ *Скарбниця історичних памяток для Романії, Букурешт, 1864 р., 3. стор. 125-144; Заграничні подорожники про Румунські країни, том 1.*

багато разів побував у Молдові⁵. Також, відносячись до їхнього походження, згадує про них і Еня Сілвіо Піколоміні⁶. Описуючи Трансільванію, він вказує, що на півночі вони сусідствують з **роксанами**, відомими під час редагування його твору під назвою **Русини**⁷. На відміну від Рейхерстроффера, він не цитує жодного джерела, але зазначається, що й він підтримує ідею, що Русини є нащадками славнізованого кельтського населення.

Звичайно, сі твердження не можна вважати цілком єдиними, але їх не можна і зневажати, тим більше, що в ореалі, проживаючому Русинами, кілька століть тому, жили різні кельтські племена.

Букурешт, 1968 р., стор. 194-203.

⁵ *Подорожники... 1., стор. 181-186. По національності - сас, народився в м. Сібіу, про него немає точних дат. Тимчасово його можна занести до 1500-го і після 1500-річного періоду. Будучи службовцем імператора Фердинанда 1-го, його посилають послом при дворі Петру Рареша, для того, щоб притягнути його на сторону імператора, який суперничав з Йоаном Заполі. З сеї нагоди він редагує Корографію Молдови, в якій говорить і про Русинів.*

⁶ *Подорожники... 1., стор. 469-470. Славний італійський гуманіст. Він жив між 1405-1464 рр. Займався, між іншим, походженням європейських народів, склавши Гісторія рерум убікве гестарум локорумкве дескріптіо, більш відома під заголовком Космографія, видана в 1501 р. Став папою під імям Піус 2-ий -- 1458-1464 рр.*

⁷ *Там же, стор. 472.*

II. КОРОТКІ І СТОРИЧНІ ДАТИ

За моїм визначенням, прадідівською територією, як і колискою Русинів я вважаю **Закарпатську** область. Який може бути історичний період, котрий міг би допоггти нам встановити тимчасовий нижчий ліміт руського онтосу? Існують історичні гіпотези, які обозначають їх деяк - до середини 19 ст. Показовим моментом для Східно-центральної Європи є розположення мадярів у Панонії. Одно з визначних свідчень події, являється *Герта Гунгарорум*, відома в румунській літературі по спеціальності, як *Хроніка Анонімного Нотаріуса, Короля Бейла*. В мадярській історії були чотири королі під подібною назвою: Бейла - перший (1061-1063 рр.) , Бейла - другий (1131-1141 рр.), Бейла - третій (1173-1196 рр.) і Бейла - четвертий (1235-1270 рр.). Погляди - відносно звязків Анонімуса з одним з сих королів -- різноманітні, без існуючих аргументів в користь одного з них. Тут немає значення, якому королеви він служив. Річ в тому, що *Геста Гунгарорум*, основується, з одного боку на зовнішніх джерелах, а з другого боку на внутрішніх традиціях. Одже, се буде пізнішою коппеляцією, так самарно, що літописец міг бути високим церковним лицем, високоосвіченою людиною. Та як би там не було, на джаль, слід відзначити тот факт, що нині для нас - се саме буде неповним джерелом.

Анонімус описує оригінальність (походження) мадярів, їх пройдений шлях - від Азії, до завоювання Панонії. На своєму шляху, они переїжджают **Русинію**. Після кількох боїв, мадяри перемагают русинів і куманців, під проводом Алмоша. Поборені погоджуються заплатити данину і вислати своїх синів у плін до переможців. У той же час, увагв: порекомендували Алмашови

розміститися у Панонії, мотивуючи, що сей край є родючий, через него протікають Дунай і Тиса, де донедавна панував король Оттіла і разом з ним слов'яни, болгари і волохи, тобто пастухи римлян. Багато русинів супроводили мадярів до Панонії⁸. Незаперечуючи важливість хроніки, слід показати і її пропусчення і неточності. Перш за все, **Русинія** являється невизначеною територією, факт виявлений і одним перекладачем хроніки на румунський язык, Джордже Попа-Ліссяну. Для *Анонімуса*, всі руські, фактично являються слов'янами, яких мадяри зустрічають на своєму шляху до Панонії, окрім тих, з котрими вони зустрінулися на місці. Слід зауважити той факт, що переважна більшість мадярів оселилася під час сутички з русинами і куманцями в Галичині, яка не була іншою, як тільки князівством Галицького. Потрібно підкреслити те, що найважливіше: се атестація терміна - **Русин**, щоправда, з неповним виясненням констатації. Але в подібних умовах, не може бути допущена ідея, акредитована в деяких словниках, що сей термін повністю визначає або представляє назву українців бувшої Австро-Угорщини⁹.

Основне їх заняття - се скотарство. Мадярські історики вважають, що спосіб їхнього життя, подібний до життя румунів і таким чином їх часто називали **волохами**. Їх додержавне, а можливо і держане організування свідчить про існування деяких руських герцогств. Інший варіант був би той, що в 13 ст. емігрували з Галичини в незаселені гірські зони -- комітатів

⁸ *Кронікон Анонімі Белае Регіс Нотарії Геста Гунгарорум, Хроніка Нотара аноніма короля Бейла. Вчинки мадярів. Переклад з латинського языка належит королівському публічному нотару в Лугожі, Мігаїлу Бесану, Сібіу, 1899 р., стор. 26-31; Анонімус Нотаріус, Геста Гунгарорум. Вчинки мадярів, переклад, передслов і замітки - Г. Попа Ліссяну, видавництво Ментор, 2001, стор 30-35, 85-88.*

⁹ *Тлумачний словник румунського языка. ДКС. Букурешт, 1975 р., стор. 821*

Марамориша, Берегова, Унг і Земплена. Але й до того часу можна було зустрінути невеликі групи русинів і в Закарпатській області, яка в 11 ст. належала Мадярщині. В 1031 р. в *алманасі Гілдершейм* говориться про існування *дукс Руізорум*, який на думку деяких мадярських істориків, достеменно являється вожаком Русинів. Мова йде про герцога Імре, декларованого наслідника короля Штефана. В наступному столітті маємо іншу новину, яка свідчить про те, що архієпископ Залцбурга, посилав посла до мадярського короля, чи пак, до Штефана 2-го, чи до Бейли 2-го, котрий в тот час знаходився в *маркії Рутенорум*. І *Анонімус* згадує про місцевості, приміром, нинішні Русковці, що були вигідними для резиденцій Руських главарів¹⁰.

Се відображає, щонайменше, існування додержавних руських фамилій, що були в конфліктному стані з мадярським королівством тому, що оно було намірене завести свій сюзеренітет. Здається, що зусилля протягом двох століть, увінчались успіхом. Мадярські королі, зуміли навязати Мадярщині сюзеренітет на Русинію. Її авторитет, міг мати більший, чи менший ефект. Справа в тому, що она потепіла дуже багато під час великої монголо-татарської інвазії. Враховуючи існуючу дійсність, мадярський монарх, старався зблизитися до свого васала тому, що поява нової інвазії, здавалася неминучою. Король Бейла 4-ий оправдовується перед папою римським в тому, що один апостолський король, важко міг був породнитися з православними¹¹. В усякому разі він не шкодував жодних

¹⁰ Золтан Ач, *Немзетішейгек о тортейнелмі Модьорорсагон, Кошшут Коньвкіодов, 1996 р., стор. 58-59.*

¹¹ Паул Лендвай, *Мадяри, Гуманітас, Букурешт, стор.62: В інтересах християнства і з ціною оскорблення королівського величества, двох наших дочок ми віддали за двох Руських князів, третю за польського тому, щоб через них та інших іноземців сходу, ми могли б одержувати вісті про потайних татар.*

зусиль в боротьбі проти татар. Шукав різних союзників, між якими були і русини, що масивно оселилися в Мадярщині, невідмовляючись ні від колаборації з деякими поганями так, як свідчить грамота від 1267 року¹².

В 1247 році, був атестований воєвода Олага. Італійський місіонар Джованні да Піан дел Карпіне, по своїй дорозі до заїзжого двору, переходячи через Молдову, спомянув і про него¹³. Дехто вважав єго таки руським¹⁴, хоть насправді він міг бути тільки румуном¹⁵. В той же період, 1277 р. має місце воєнна сутичка між **брутенами** і **блачами**¹⁶. Правдоподібно, що перші могли бути руськими, які із- за сеї причини не мали можливість подати допомогу королеви Богемії, Оттокару 2-му у війні проти імператора Рудолфа де Габзбург¹⁷.

Історичні подробиці, часто поповнюються географічними. Багато з них проїсходять від іноземних подорожників, яких не можна вважати цілком точними, але і зленаміреними, направленими проти дійсності. В кінці 14 ст. і на початку слідуєчого, один німецький військовослужбовець побував в Румунсьуих країнах¹⁸. Для Молдови він вживає цікаву назву - Мала

¹² Там же, стор. 65-66. На жаль, тепер, з поганями захищаємо країну із їхньою допомогою, здержуємо ворогів церкви.

¹³ Історія Монгалорум, 9, 49, in Інтінераріа.ет реласіонес фратрум мінорум саекулі 12 et 14 Куараккі, 1929 р., стор. 429.

¹⁴ Історія Романії, том 2, Букурешт, 1962 р.

¹⁵ Георге І. Братяну, історична традиція про заснування Румунських держав, 1980 р., стор. 156-157.

¹⁶ Томас Тускус, геста імператрум ет понтіфікум, in Монумента Германікае Гістріа, Скріптарес, том 22, стор. 525.

¹⁷ Ауреліан Сачердоцяну, Навколо боротьби румунів з русинами 1277 р. в Архівах Олтенії, 13, 1934 р., стор. 276-286; Георге І. Братяну, Оп.сіт. стор.166-172.

¹⁸ Подорожники...1, стор.26-27, Йоган Шілтбергер, (1381-після 1438), уродженець Баварії, відвідав Румунську країну і Молдову два рази. Брав участь у битві Нікополя (1936 р.), про яку описує, оцінюючи роль Мірчі чел Битрин, яку він відіграв у тій сутичці.

Волощина¹⁹. Она сусідствує з Малою Росією²⁰, столицею якою є місто Льов²¹. Єго твір, по суті ніщо інше, як подорожні нотатки²².

В Східно-центральній Європі, русини в меншій, чи більшій організованій формі, мігрують в різні краї. Один документ з 1326 р. свідчить, що в графстві Новгород оселилися руські, викликані з Галичини, за часів Коломана Киртурару (1059-1116 рр.), заснувавши там кілька поселень²³. Се явище продовжувалося тому, що 1475 р. згадується про Степана, майстра чоботаря, родом з Сучави²⁴, громадянина Львова²⁵. В тому ж столітті, в графстві Берега, що в Мадярщині, існує округ, до складу якого входило 15 сіл, заселених виключно руськими. Кожний князь бере участь у виборах воєводи. Він користується і юридичною силою першої інстанції, апеляція судиться правителем графства²⁶. При сему треба зауважити, що руські, подібно до румунів Трансільванії, незважаючи на те, що вони примушені поважати юридичні і адміністративні норми, приказані графством, однак, користуючись широкою адміністративною і юридичною автономією. Мадярська історична література, ставит **руське право** поряд з румунським, з їх заняттям, скотарством, що саме примушує їх до постійного кочівництва²⁷. Інтерпретація в деякій мірі є навмисна тому, що, як бачимо, про русинів згадується ще з 11 ст., що вони є осідчими, а воєвода має компетенцію першого суда в юридичному плані.

¹⁹ *Дер клайнен Валахей.*

²⁰ *Клайн Рейссен.*

²¹ *Лемпурґ.*

²² *Валентін Лангмантал, Ганс Шілтбергерс Рейзебух нах дер Нюрнбергер Гандшріфт гераусгеgeben...Тюбінген, 1885.*

²³ *Золтан Ач, Оп. сіт., стор. 59*

²⁴ *Рубрісердо Соцавіа.*

²⁵ *Цоловські Помнікі дзіюве Лувова з Архівум мяста, 2, стор, 337.*

²⁶ *Золтан Ач, Оп. сіт.. стор. 59.*

²⁷ *Там же.*

В 15 і 16 ст.ст. Русини, були розповсюджені у вражаючому ареалі. Рапорт з військовими валентностями²⁸ локалізує Молдову, згадуючи деяких сусідів²⁹.

В Мадярщині зростає число графств, в яких живуть русини. Згідно з деякими авторськими зауваженнями, заселення руськими відбувалося у складних умовах, але в контакті з мадярами і словаками, носіями деяких вищих культур, заставляють їх змінити свій спосіб життя. Їх зростаюче число, відмічається у шахтарських місцевостях, що гірники сердилися на них тому, що шляхом випасання худоби, руйнували лісові саджанці, які в зрілій формі, такі потрібні гірничій промисловості³⁰. Перебільшення явні, представляючи примусову інтерпретацію, без підтримки історичних свідчень.

15 ст., відкриває для Східно-центральної Європи відчутне зростання отоманської сили. Королівство Мадярщини відчувається дуже ослаблене із-за тяжкої селянської війни 1514 р., в якій залежне селянство, в першу чергу, незадоволене виснажливими феодалними обов'язками. Георге Дожа збирає під своє командування пастухів, гайдуків, бідних горожан, робітників копалень, солекопалень -- мадярів, румунів, сербів, словаків і руських. Дворянство зуміло зламати се нещастя, яке на нашу думку не робит ні яку етнічну різницю. Незадоволені, майже повністю проіснують з-поміж мадярських і трансільванських етнічностей. Наслідки виявились катастрофічними. В

²⁸ *Подорожники...1. стор. 248., Лист далматинця Транкуїліуса Андроннікуса з Трау-до Яна Тарновського, головнокомандуючого польською королівською армією.*

²⁹ *Андрей Верешш, Акта ет епістолае реласіонум Трансільваніае Гунгаріаекуе кум Молдова ет Валахія, вол. 1. (1468-1540 рр.) Будапешт, 1914 р., стор. 242-244; Молдова, розміщена головою на північ і внапрям скіфських пустинь, на заході граничиться з руськими, котрі знаходяться під польським господарюванням.*

³⁰ *Золтан Ач, Оп. cit., стор 59.*

Могачі, королівська армія-знищена, а розчленування Мадярщини не могло бути усунене³¹. І в сему контексті замітне тенденційне оцінення русинів ка ретрадац у порівнянні з іншими етнічностями Мадярщини і Трансільванії. Правда полягає в тому, що феудальний режим, шляхом своїх координацій, створив поляризацію дворянин - не дворянин, яка привела до ослаблення здатності функціонування суспільства в цілому.

Після катастрофи у Могачі, значна частина Східно-центральної Європи -- міняє свої кордони. Австро-отоманське суперництво стає червоною ниткою історії старого континенту в сей період.. Західна частина Мадярщини припадає Австрії, а східна частина перетворюється на васальну державу Отоманської Імперії, яка пробує кілька разів, без успіху, зайняти Відень і вторгнутися у серце Європи.З 1541 р., мадярська держава повністю зникає, поділеною між австрійцями і турками, а Трансільванія стає автономним князівством під турецьким сюзеренітетом. Молдова і Румунська країна, що знаходилися під отоманським пануванням, починають вести власну політику, спрямовану на ослаблення або усунення турецького режиму. Кулмінаційною точкою стає панування Мігая Вітязула (1593-1601рр.), який вперше за всю історіє румунів, зумів об'єднати під свій прапор - Трансільванію, Румунську країну і Молдову.

Інший германец, про якого я вже згадував, Джорг Рейхерстроффер, в одному з своїх томів, *Хорографія Молдови*, залишив нам широкі свідчення про життя русинів³². Але й він не

³¹ *Історія Романії, том 2. стор. 600. Андраш Гергель, Історія Мадярщини, Букурешт, 2000. стор.32-33; Історія Романії, том 4, Букурешт, 2001. стор. 503-507.*

³² *Подорожники... том 1., стор. 197; Нині они розміщені між молдованами, поляками, татарами і жителями Карпатських гір. Їх країна називається Р о с с і є ю і розділена надвоє Герценським лісом. Они свідчат про віру Павла. Між ними є мало християн; они розмовляють язиком, який мало відрізняється від польського.*

зумів показати свої гіпер-точності. Забув уточнити, що територія заселена ними лишається Червона Россія, а не Россія. Русини, будучи православними, не вважаються християнами, з точки зору згаданого автора. Але те, що особливо треба підкреслити, являється той факт, що ми не можемо говорити про руську державу. Всетаки, територія заселена русинами, має особливе значення, будучи географічно визначена Рейхерстроффером. Їго твір був підданий критичному аналізу з боку своїх сучасників. Себастьян Мюнстер, посилає Йогану Гонтеру *Корографію Трансільванії* і *Корографію Молдови*. В одній з своїх відповідей, датованій, можливо 1545³³ р., Гонтер, присяйчує широкий параграф руським³⁴. Їго зауваження вияснюють тяжкі неточності, допущені Рейхерстроффером. Православні являються теж християнами, але поміж них ще не проникла реформа.

Про руських згадується, у стилій формі і за часів панування Петру Рареша (1527-1538 рр.). Він є присутній у Трансільванії, в конфлікті між імперетором Фердінандом та Йоаном Запольо. Спочатку він являється противником імператора, а згодом стає його союзником, завдяки заключеному договору в 1535 р. В сему контексті він стає противником Польщі, яка тимчасово підтримує отоманську Порту. Взаміну, переговорює на свій бік господаря Румунської країни Влада Вінтілу (1530-1532 рр.). В рапорті, редагованому 13 марта 1533 р. в Медіаші³⁵, адресованому королю Польщі Зігізмунду 1-му, єго

³³ Там же, стор. 294.

³⁴ Там же, стор. 206. *Отже, р у с и н и, россіяни, болгары, румуны, кельтци і ті, що їм самарают, ісповідуют християнську віру, подібно до народів західної церкви, і самі они називают її, окрім якоїсь різниці, що толкується в служінні і в язюку, і в тому, що їм бракують предикатори, що саме являється для них великим нещастям. По сій причині, дедалі все менше блудних синів відвідуют церкву.*

посланцем в Туреччині³⁶. Посланець представляє зусилля господаря Молдови, направлені проти зірвання плану оточення своєї держави польсько-отоманською коаліцією. Володар Молдови, посилає листи, написані **Руським алфавітом**, володарю замка, який не вмів їх прочитати. Ось, знову типовий термін для визначення кирилівського алфавіту.

Нове географічне уточнення з'являється в Антона Веранчіча³⁷, але згадуючи **Русинію**, він не визначає її території³⁸.

Не можливо, щоб імпакт реформи не відбивався на загальному контексті, але і навколо руського питання. Її принципи заділи, особливо католицький світ. Спочатку дає про себе знати лютеранство, особливо в германському середовищі. Починаючи 1541-1542 рр., м. Брашов стає їхнім бастионом тому, що в 1553 р. слідує обрання єпископа. Лютеранство поступово імпонується і поміж мадярами, а в 1554 р. проголошується мадярська церковно-лютеранська єпископія. Згодом, в 1564 р. обирається калвінський єпископ. Третій розмір Реформи - є антитринітаріанізм, негачія божественного масштабу Святої Тройці. В 1569 р. владики Трансільванії дозволяють вільно інтерпретувати *Євангелію*. Поряд з католицизмом, три реформатські

³⁵ *Акта Томісіана, том 15, стор. 189-191, док. 142; Іліє Корфус, дипломатична діяльність між Петру Рарешом і Польщею, в Романославіка, 10, 1964 р. стор. 329.*

³⁶ *Подорожники... 1, стор. 341. Петре Опалінський (?-1551 р.), господар замка в м. Лодз.*

³⁷ *Подорожники... 1, стор. 393-396, Антон Веранчич (1504-1543 рр.), далмацієць з Праги, навчався в Падові. Прибув у Трансільванію, як начальник князівського капітула. Хоч не відвідав Румунську країну і Молдову, відрадагував у своєму писаному творі, можливо після 1549 р., один розділ: Де сіту Трансільваніае, Молдоваіае ет Трансільваніае.*

³⁸ *Монумента Гунгариае Гісторіуа Скріпторес, 2, стор. 128; Подорожники... 1. стор. 400; А Молдова граничить... на півночі з Русинією.*

віросповідання стають хрещеними релігіями, виключаючи православ'я з рядів офіційних конфесій.

Зусилля католиків знищити Реформу були підтримані і русинами. Святий Престол посилює прокатолицьку пропаганду через своїх емісарів. Антоніо Поссевіно³⁹ вказує, що боротьба проти Реформи по виховній лінії вимагає в Трансільванії, пригорнути до себе румунів. До цих планів залучені і **Русини**⁴⁰.

Контекст католицького прозелетизму вимагає організувати антиотоманську боротьбу. В переважній більшості випадків, на чолі цих коаліцій знаходиться папа римський. Тоді, коли оцінюється сила християн, він одержує ряд рапортів⁴¹. Подібний документ, аналізуючи Румунські країни, згадує і сусідів, між якими знаходяться і **руські**⁴².

Поширення католіцизму, вимагає не тільки побороення реформістських ідей, а й притягання нових прихильників з рядів

³⁹ *Заграничні подорожники про Румунські країни, том 2, Букурешт, 1970 р., стор. 527-534. Антоніо Поссевіно (1533-1611 рр.) італієць з Мантови, освіту здобув у рідному місті і в Падові, ставши служителем культа (1557 р.). Присвятившись боротьбі проти еретиків, попадає в Трансільванію, де перебуває всього місяць з половиною. Досліджує документи і на їх основі, скріпивши їх своїми зауваженнями, редагує опис під назвою Трансільванія, що був опублікований Андреєм Верешшем, Фонтес рерум Трансільванікорум, том 3, Будапешт. 1913 р.*

⁴⁰ *Джакомо Баскаре, Ла релационі фра л'Itалія е ла Трансільванія нел секоло 16, Рома, 1935 р. стор.63 і слід; Подорожники..., 2, стор 589;... кілька вірних Русинів з Трансільванії.*

⁴¹ *Іноземні подорожники...про Румунські країни, том 3. Букурешт, 1972, стор. 198-199, Анонімний опис Молдови -- 1587 р. праця присвоєна папі Сікстусу 5-му для аналізу, щоб встановити, чи Молдова є столицею, щоб она учасувала, на випадок, в протиотоманській кампанії. Текст був опублікований Йоном Філітті. З архіву Ватикану, том 2, Букурешт, 1941 р., стор. 43-48.*

⁴² *Там же, стор. 589; Валахія граничить на сході з Чорним морем, на півдні з Дунаєм, на заході з Трансільванією, на півдні з Росією (Росія Червона н.н.) і поділяється на три частини: Цара Романяска, Трансільванія і Молдова.*

некатоликів і впершу чергу православних. Місіонери⁴³ мають важливу роль в сему питанні. Один з них, Андря Боббі, робит ряд пропозицій, що передбачають кореляцію зусиль молдован з **русинами**⁴⁴. 23 грудня 1595 р. Руські Галичани, заключили з папою Клементом 8-им об'єднання, що означало прийняття католицької віри, але з умовою затримання за собою православного ритуалу⁴⁵.

Так, як ми уже констатували, католицькі місіонери мають комплексні обов'язки, реалізувати широкі описи країн або країв, яких вони відвідують⁴⁶. Посилаючись на **Руських**, тут замітні тісні

⁴³ *Зарубіжні подорожники про Румунські країни, том 4, Букурешт, 1972 р., стор 188-189. Андря Боббі з Фаєлца т.з. Андря з Форлі (1540-1604 рр.) італійський католицький місіонер, вбитий у Молдові татарами. Домініканський монах, попадає в Істамбул, звідки 1600 р. прибуває в Молдову, в супроводі католицького єпископа Дрджеша і Бакеу. Бернардіно Куїріні, сторонник Єремії Мовіли і Мігая Вітязула, згідно з указами папи Римського, складає рапорт про стан католицтва в Молдові.*

⁴⁴ *Історичні дослідження, 4, 2 Яшь, 1928 р., стор 87-09; Подорожник...4, стор 194. Андря Боббі, намагається запровадити цілібат молдовським священикам, згідно з успіхом домініканців серед руських священиків.*

⁴⁵ *Іон Ністор, Романія і Русини Буковини, Букурешт, 1915, стор 84.*

⁴⁶ *Заграничні подорожники про Румунські країни, том 5, Букурешт, 1973, стор.11-13 Паоло Боннічіо з Малти (? -після 1632 р.), монах мінорит конвентуал приїжджає в Молдову на основі апостолської місії Андря Богословича, який мав уповноваження, згідно з архиєрейським патентом, в супроводі інших шістьох монахів. Він складає рапорт про становище в Молдові, погоджується заснувати католицьку семінарію в Сучаві, де б мали можливість навчатися молдовани і секулі. заново відкрита семінарія, мала бути поставлена під авторитет Серетської Єпископії. Боннічіо мріяв сам керувати сією семінарією.*

зв'язки з Молдовою⁴⁷. Відмічається також і про татарську інвазію, від якої потерпіла Молдова, Румунська країна і **Русинія**⁴⁸.

По мірі минання часу, географічні зображення, стають дедалі точнішими, набирають наукового змісту. Давід Фроліх⁴⁹, визнаний науковець, енциклопедист, зумів видати географічний твір в стилі барокко, просвітитель посилається і на **Русинію**⁵⁰.

Католицька дія в православному просторі, знаходиться і в ситуації протидіяння, як уже сталося се з мемуаром, редагованим в 1685 р.⁵¹, який пропонує ряд дат про молдован в спільності з **Руськими**⁵².

В деяких ситуаціях, для одного західного жителя⁵³, світ Східно-центральної Європи, стає світом екзотичним, якого

⁴⁷ *Діпломаторіум Італікум, 2, стор. 332-339; Подорожники...5, стор.18; Ріка Дністер або Тирас, розділяє Молдову від Русинії... Молдова, простягається, десь... 4 дні ходьби вздовж Дністра, починаючи від Снятиня, аж до Рахшова, що сусідствує з Орхеєм; з одного боку знаходиться Русинія, а з другого боку Молдова.*

⁴⁸ *Подорожники... 5, стор.19;...з кровопролиттям і звірствами.*

⁴⁹ *Уй Модьор Іродолмі Лексікон, Будопешт, 1994 р., стор.626, Подорожники... 5, стор 43-44. Давид Фроліх (1595-1648 рр.), поліхістор, лікар, математик, астроном європейського значення, уродженець Кезмарка, торговельного центра Татр. Освіту здобуває в Мадярщині і Німеччині...Франкфурт на Одері.Відвідує багато регіонів Європи, між якими і Трансільванію. Редагує чимало творів, особливо календарі. Географічний твір висвітлює Трансільванію, поповнюючи єго важливими елементами з роботи Джорга Рейхстроффера.*

⁵⁰ *Давід Фроліх, Медулла Джеографія Практікає Т Бартфентібус, Анно 1639, стор.363-364;Подорожники... 5, стор. 45; Трансільванія сусідствує на хаході з Мадярщиною, на півночі з Русинією, на сході з Цара Романяска.*

⁵¹ *І.К. Філітті, Католицький рапорт про Молдову кінця 17 ст. в Історичному журналі -- юлій-септембер 1926 р., стор. 193-199.*

⁵² *Заграничні подорожники про Румунські країни том 8 , Букурешт, 1980 р., стор 394; Їх язык (молдовський н.н) помішаний з многими язиками: італійським, латинським, іспанським, російським, грецьким та ін. елементами, які можуть бути їхими, але ближче до італійського і менше до іспанського.*

важко єму розпізнати, таким чином, деякі звязки стають неточними. Окрім сего, **Руських** они вважають мусульманами⁵⁴, що саме, розуміється, є великою неправдою.

В 17 ст., головним заняттям **Русинів** було скотарство, що вимагало кочівного життя. Весною, скотарі піднімалися на полонини, де будували собі кошари, поблизу водяних джерел, але недалеко населених пунктів, з думкою на продаж молочних виробів і придбання інших харчових продуктів для проживання. Они займалися й виготовленням інших предметів домашнього вжитку, обробляли дерево, розвивали домашнє ткацтв, торгували тваринами. Кожної наступної весни, в Марамориші, на Буковині, в Молдові і Трансільванії, скотарі скуповували велику рогату худобу. Літом продавали молоко і молочні вироби. Восени, на великих торговицях продавали худобу купцям з Моравії, Силезії, Польщі⁵⁵. В сей період, **Руські**, подібні румунам, жили на селі, практикуючи автаркичну економіку, стараючись зробити всі потрібні вироби для домашнього вжитку. Основним харчовим продуктом була кукурудза, а з її муки варили мамалигу⁵⁶.

Кінець 17 ст., відзначився перерозподілом Європи, що саме привело до переходу з стану малої - в стан великої Європи. Гамбурзька імперія стає великою силою, завдяки миру в

⁵³ Подорожники...7, стор. 563-564. Джовані Баттіс та де Бурго (?-1689 р.), англієц, який осівся в Римі з італієзованим імям, ставши католицьким місіонером. Їде в Отоманську Імперію, в Істамбул, звідки прибуває в Румунську країну і Молдову, проїздом через Терговище, Яшь, Сучаву, а далі через Галичину, а згодом до Москви.

⁵⁴ Віджю ді сінкве анні ді Асія, Африка е Европа ді д. Джов. Баттіста де Бурго абате кларенсе е вікарію апостоліко д Ірланда, Мілан 1689 р., 1-3 Подорожники...7, стор. 567.

⁵⁵ Золтан Ач, Оп. сит., стор 60; Дмитріє Дан, Русини Буковини, енографічний нарис в Аналах Румунської Академії, Серія 2, том 25, Меморії Літературної секції, стор. 35.

⁵⁶ Золтан Ач, Оп. сит., стор. 60-61.

Карловіці (1699 р). Се був момент, коли знасна частина **Русинів** була інтегрована в імперію. Відень, являється негатованим як з воєнної точки зору, так і адміністративноїЄго сила, відчутна також і в релігійному плані. Німецька суворість, присвоює собі дух Контрареформи на такому рівні, щоб ніщо не могло вистояти їй на дорозі. Нова інституційна структура і католицький прозе-летизм, являються симбіозом, який забезпечує австрійську перевагу в Східно-центральной Європі.

Звичайно, що австрійці не мали можливість утведитися без опозиції. Для Відня, се мав бути найкращий сон. Реформа знайшла плодотворний ґрунт в Трансільванії і Середній Мадярщині, що була окупована до того часу турками. Великі дворянські фамилії, стають вірниками нових реформатських віросповідань. Они маот надзвичайну економічну силу, завдяки латифундіям і чиселності залежних селян, яким належат маєтки. Фамилія Ракоці, наприклад, в другій половині 17 ст., примає на свої маєтки значне число **Руських**, які зберігают за собою князівські привілегії. Паралельно має місце спонтанна колонізація⁵⁷. Прапор проти гамбурзької боротьби піднімає Франціск Ракоці 2-ий. Єго армія й так незначна ще й мало вишколена, але поповнена великими юрбами, в складі мадярських селян, словаків і **руських**, озброєних, згідно з власним уставом: вилами і косами. Сам керівник повстання, Франціск Ракоці 2-ий, емоційно оповідає, як приймали єго **Руські**. Прибувши в герцогство Мункачкева, швидко розповсюдилася вістка про єго прибуття. Один літній Русин - Петроніус Каменський, єгумен одного руського монастиря, котрий знав єго з дитинства, з слезами радості в очах, супроводжував єго до самої границі. Всі Руські вітали єго з радістю і довірям, приклякали перед єго лицем, зголошувалися в єго розпорядження. Згідно з власними

⁵⁷ Там же, стор 59

спогадами, они відправляли додому своїх жінок і дітей, і добровільно вступали в ряди его армії, присягаючись, що йтимут за ним до самої смерті⁵⁸. Его боротьба не увінчалась перемогою. В 1711 р., імператори зуміли придушити се антиавстрійське повстання. З самого початку, австрійські власті зробили все те, що було в їх силі, лиш би зміцнити своє панування в нових анексованих регіонах⁵⁹.

Леополдинський Диплом від 16 фебруара 1699 р. - се був перший своєрідей диплом, що носив загальний характер, посилаючись на румунів і мадярських, хорватських, словацьких і трансільванських **Русинів**⁶⁰. Сей план полягає в тому, що тут був допущений **Руський зразок** передбачень Флоренцької Ради – (1439 р.), прийнятий, як я вже згадував, папою Клементом 8-им, в Галичині 1595 р. Таким чином, православні вірники зберігают свій східний обряд, але погоджуються з тим, що папа є володарем християнської церкви, з існуванням чистилища, достатком прісного хліба для причастя, з походженням Святого Духа -- як від Бога Отца, так і від Бога Сина⁶¹. Значення сего Диплома є переважаючим як для імператорів, так і для православних, які зобов'язані поважати его. Всі об'єднані з Церквою Риму, позбавлені податків, користуються привілеґіями, як і віруючі латинського обряду. До речі, зміст Диплома - політичний. Імператори стараються зміцнити своє панування над новими територіями, а новим підкореним особам -- надати права, якими они не користувалися до того часу⁶².

⁵⁸ Там же, стор.97

⁵⁹ *Істрія Романії том 3, Букурешт, стор. 244; Паул Лендвай, Оп.сін, стор.162.*

⁶⁰ *Ніколаус С.І Ніллес Сімболае ад іллустрандум гісторіам екллесіае орієнталіс 1, стор. 224-227.*

⁶¹ *Істрія Романії, 1, стор. 239.*

⁶² *Давід Продан, Супплекс дівеллус Валагорум, Букурешт, 1994, стор.137.*

Об'єднання **Руських** і православних румунів Гамбурзької імперії з Церквою Риму, се результат Контрареформи. Руські Верхньої Мадярищини, тобто частини **Руського** краю, здійснили в 1646 р. об'єднання другого етапу, після здійснення Галицького об'єднання, під час понтифікації Клементя 8-го. Великий успіх Відня, полягає в призначенні (1689 р.), для Мункачева, апостолського вікарія Йосифа де Камелліса. Північно-західні частини імперії стають тереном сутичок між католиками і православними. Калвіни, на тот раз, підтримують справу православних, бажаючи допомогти їм в призначенні єпископа для Трансільванії, надіючись таким чином на зменшення заходів Контрареформи⁶³.

Об'єднання, розуміється, мало свої моменти дезорієнтації, а Руські, котрі покидали Галичину, осідалися на Буковині, особливо 1774 р., коли ця провінція була анексована до Австрії. Це було початком переходу їх до православ'я. Ось чому було поставлене питання - відносно призначення греко-католицького єпископа з Мункачева або Орадії для Радівецького округу. Це питання виявилось складнішим, ніж у Трансільванії або Галичині тому, що на Буковині тубільних румунських греко-католиків виявилось менше, чим прибулих з Трансільванії і Мадярищини. До 1848 р., буковинські румуни виступали проти Руських греко-католиків та їх прозелітизму. Руське греко-католицьке єпископство в Лембергу робить великі зусилля для того, щоб Руські емігранти Буковини не зрікалися свої віри⁶⁴. Об'єднання з Римською Церквою, означало і появлення релігійних видань, наприклад, *Катехизму* в 1726 р., що появився в Тарнавії для об'єднаних **Русинів**.

⁶³ Мігай Барбулеску, Денніс Делетант, Кейт Тіткінс, Шербан Папакостя, Помпіліу Теодор, *Історія Романії, Оп.сіт.*, стор. 84-90.

⁶⁴ Константін К. Джуреску, *Історія Румунів, том 3. Друга частина, Букурешт, 1946, стор 911.*

Революція 1848 р., сприяла піднесенню всієї Європи, пробуючи переделувати суспільство. Боротьба за свободу, проти призволящого панування неоабсолютизма, привела до повного утвердження переважної бвльшості народів Європи. Австрія була потрясена до самої основи і здавалося, що вона не зможе вистояти перед тенденціями, з боку конгломерату неціональностей, що належали її суспільству. **Руський** провідник, Адолф Добрянський, представляє Відню план, на основі якого мала бути створена Автономна провінція - **РУСИНІЯ**. Із-за придушення революції, палкі бвжання Руських були зірвані.

Свідчення національної ідентичності **Руських**, в різні періоди їхньої історії, визначили кульмінаційну точку сего процесу. Принагідно згадати в сему контексті, що в 1918 р. були організовані **Руські Національні Ради** - в Ужгороді, Пряшові і Сиготі. **Русини**, залишившись далі розсіяними, але в рамках Східно-центральної Європи, без можливості створити собі власну **Національну Державу**.

Між - 1919-1938 рр., тільки в Чехословаччині діяла – **Руська Автономна Область!**

III. ЯЗИК, ІДЕНТИЧНОСТЬ І КУЛЬТУРА

Карпатські Русини - говорять (розмовляють) східно-словянським язиком, під словниковим впливом - польського, словацького і мадярського язиків. Руський язик пишеться кирилицею. В 16 ст., карпатські Русини, публікують ряд книг на русько-прародительському або словянському язиках. Сі книжки употреблялися на літургійних обрядах і церковних казанях, тобто на старославянському язику. В 19 і 20 ст.ст., письменники продовжують вживати в літературі - руський язик або українську

мову. Вживання цих двох мов -- визначило питання національної ідентичності. Нині існують дві орієнтації: руська і українська! Перша орієнтація - руська, відзначається своєю відмінною національною етнічністю! Друга орієнтація каже, що вони є українці, і не знають про самостійну Руську національність? Після 1989 р., відбулося відродження Русько-карпатського національного сентименту. Так, у Словаччині і Польщі відродилися зусилля поширення Руського літературного мови у вихованні і публікаціях. В Югославії і Воєводині Руський мови безперервно вживається у вихованні і публікаціях ще з першої декади минулого століття.

Русько-карпатці мають свою відмінну літературу, починаючи з 18 ст. Письменники вживали русинський, слов'яно-літургійний, руський і український мови у своїх творах, буденному житті і світогляді Руського народу. Пануючою темою, виявились любов до Карпат, що саме характеризує Русинів, як народ терпеливий, навіть фаталістичний, вважаючи, що він повинен підкорятися долі і деяким зовнішнім мисленням тому, що індивід, навряд чи може змінити його долю. Хрещеними батьками русько-карпатської художньої літератури вважаються: Александер Духнович --1803-1865 рр. для Пряшівської області і Закарпаття, Володимир Чилик 1843-1893 рр., для Лемківщини - Польща і Габор Костелник 1886-1893 рр. -- для Воєводини.

Нині існують на Руському мови -- газети, журнали, книжки, майже в усіх країнах, де проживають русько-карпатці. Майже великі успіхи були одержані в Пряшівському театрі ім. Александра Духновича, що в Словаччині, в напівпрофесійному театрі - Дядя, що в Руському Крестурі, що в Новому-Саді - Югославія і аматорському театрі, лемківського товариства з Легниці - Польщі. З-між найплодотворніші і відомих сучасних Руських письменників, являються - Володимир Фединишинець, Дмитро

Киселя, Іван Петрович і Василь Петровай - Україна, Анна Галгашова, Миколай Ксеняк, Марія Малковська і Стефан Сусій - Словачія, Олена Файфер, Володимир Грабан, Стефанія Трохановська і Петро Трохановський - Польща, Наталія Дудаш, Ірина Гарді-Ковачевич, Джура Пафаргаї - Югославія, Габріел Гаттінгер-Клебашко - Мадярщина.

Існують професійні фольклорні ансамблі в Пряшові - Словачія й Ужгороді, що на Закарпатті - Україна і чимало інших аматорських колективів. Народна архітектура Русинів, висвітлена в будівництві церков, переважна більшість з них побудована в 18 і 19 стст.

В першій половині минулого століття, Русини відкривають славу школу живописі, під назвою - Барбізон Подкарпаття, в якій викладали знамениті живописці: Йосиф Бокшай, Адалберт Ерделі, Федір Манайло та Ернест Кондратович. З Лемківського краю можна згадати наївного артиста Никифора Дворняка, широко відомого в світовому плані. З-поміж сучасників, слід згадати художників Антона Кашшая, Володимира Микиту, Івана Сутьєва і скульптора Михайла Беленіна із Закарпаття. Гуморист Федір Віко із Словачії, заснував студію: Життя і відродження карпатських Русинів.

Існують музеї з постійними виставами народного мистецтва, картин і художнього мистецтва у Свиднику - Словачія і в Ужгороді - Україна. А також в Бордееві - Картинна галерея, в Медзілаборці - модерне мистецтво, в Новому Саці - картини і Зіндранова.

Діють освітні заклади, в яких вивчається історія, язик і література, етнографія, мистецтво і музика Русинів: Інститут карпатських студій при Ужгородському Університеті - Україна, Інститут язикознавства і культури Русинів - Словачія, Департамент для Української і Русинської філології при Педагогічному

Інституті в Бессенї -- Мадярщина, Департамент для Русинського язика і літератури при Університеті у Новому Саді - Югославія і Дослідний Русь-Карпатський центр - Сполучені Штати Америки. Приємно згадати також і діячів культури і мистецтва, спеціалізованих по тематиці - Русь-карпатців, а іменно: Александра Дуліченко - Естонія, Свен Густавсон - Швеція і Павел Роберт-Магочі -- Канада.

IV. ПОЛІТИКА

Русь-карпатці, ніколи не мали своєї незалежної держави. До 1918 р. країна Русинів - Закарпаття і Пряшівська область належали Мадярщині. Лемківський край на півночі Карпат, з середини 14 ст., був поділений між Галицьким князівством, опісля між Россією і Польщею. Між 1340-1772 рр. - належав Польщі, а далі між 1772-1867 рр. - Австрії, а з 1867 р. до 1918 р. Австро-Угорщині.. В кінці Першої Світової Війни, території Русь-карпатців були поділені між кількома країнами. Пряшівська область і Подкарпатська Русь, на південь Карпат, дісталися Чехословаччині, окрім кількох населених пунктів, що по долині Тиси, котрі припали Романії. Лемківський край, присвоїла собі Польща. Руські поселення в Бака Войводіна, які до 1918 р. належали Мадярщині, були віддані Югославії.

Після Другої Світової Війни, не мали місце особливі зміни, хіба в тому, що Підкарпатська Русь була приєднана до СРСР, вірніше до Рвдянської України. Ні після 1989 р. не відбулися відчутні зміни. Тут мається на увазі розподіл Русинів, що проживають на Україні, в Словачії, Польщі, новій Югославії і Хорватії. Комунізм, анулював усі спроби і бажання Русинів на самовизначення. Наприклад, в Пряшівській області - Чехословаччина, в 1945 р. була створена Українська Національна Рада, яка діяла до 1949 р., коли була відмінена празьким урядом. Таким чином, ні в Чехословаччині, ні на Україні, ні в Мадярщині - не можна було говорити про Русинів тому, що они були примушені присвоїти собі нову ідентичність, а іменно – українську.

З моменту розсунування Радянського Союзу - Русь-карпатці постійно борються за повернення Руської Історичної Держави, за свою Автономію. 1 грудня 1991 р., 78 проц. жителів Закарпаття голосували за самоврядування в рамках України. На основі референдуму В маї 1993 р. формується Тимчасовий Уряд -- Руської Підкарпатської Республіки. Літом 1994 р., боротьба за Автономію, увінчується -- створенням Закарпатської Національної Ради, маючи у своєму складі 51 члена. На чолі Тимчасового Уряду они вибрали -- Івана ТУРЯНЯ, запеклого прихильника Автономії.

У Словачії, Польщі та Мадярщині, Русини не мають спеціальних політичних прав, проте користуються культурною автономією. Національні меншості сих країн створили собі, протягом 1990-1991 рр. Культурні товариства: Товариство за відродження Русинів -- Словачія, Товариство Лемко - Польща, Товариство Русинів - Мадярщина, Руська Матка - Югославі, Друзі Карпатських Русинів - Чехія. Найвищою метою сих організацій, являється: відродження Русинів - відмінної НЕЦІОНАЛЬНОСТІ, заведення Руського літературного язика в школах і вживання его в інформаційних засобах театрах та інших приурочених культурних маніфестаціях. Разом з Русь-карпатським Товариством України і Карпато - Русинським Центром Дослідження - Сполучених Штатів Америки, починаючи з марта 1991 р., постійно заявляю, що їх спільна мета - се признавання Русь-карпатців за відмінну національність! Способом їх утвердження, станут спільні програми економічного і культурного співробітництва Русинів в усіх країнах, в яких они проживають.

V. ПРЕДСТАВЛЕННЯ КУЛЬТУРНОГО ТОВАРИСТВА РУСИНІВ РОМАНІЇ

Культурне Товариство Русинів Романії (КТПР), було засноване - 2000-го року, як першорядна і негайна потреба, об'єднати Руську національну меншость Романії в масову організацію.

Завдяки доброзичливому румунському законодавству, що забезпечує парламентське представництво національних меншостей Романії, Культурне Товариство Русинів Романії, взяло участь у загальних виборах - 2000 року, завоювавши депутатський мандат в Парламенті Романії, в особі пана д-р Георгія Фірцака - голови Товариства.

Невдовзі, після свого заснування, Товариство стало боротися за проведення в життя демократичних цінностей правової держави, з метою тривалого розвитку румунського суспільства. Одним з найважливіших завдань Культурного Товариства Русинів Романії являється - пізнавання, відстоювання і поширення як стародавньої, так і сучасної історії, традицій і культурних цінностей Русинів, як і піднесення свого розвитку, порозуміння і дружби між людьми, між всіма меншостями Романії, на основі взаємоповаги і толерантності.

До першочергових завдань нашого товариства включаємо і захист прав людини, згідно з Конституцією Романії, таким способом, щоб свобода слова та економічна ініціатива, принесли нам процвітання і соціальний прогрес.

Протягом свого короткого існування, Культурне Товариство Русинів Романії, зуміло організувати різні культурні представлення як власними силами, так і спільно з іншими організаціями національних меншостей або цивільними това-

риствами, завдяки чому, Товариство мало нагоду популяризувати свої досягнення і захищати свої інтереси як в країні, так і за її межами.

Наукові консультанти: Д-р. *Адела Гербан*
 Проф. *Віоріка Ігелська*
З румунського переклав: Проф. *Іван Мойсюк*
Компютерізоване Техноредагування:
 Джорджета Дежу
 Інж. *Франчіск Оскар Гал*

КОРОТКА БІОГРАФІЯ п. ГЕОРГІЯ ФІРЦАКА

Георгій Фірцак, народився 10 юнія 1955 року в Лупенах Гунедорського повіту. В 1982 році, кінчає Історично-Філософську секцію, Історично-Філософського Факультету, що при Клуж-Напокському Університеті ім. Бабеша-Больша. З 1999 року, доктор історично-культурних наук Клузького Університету. Шеф секції відносин з публікою і музейного менеджменту при Музеї дако-римлянської цивілізації міста Деви, заступник голови Товариства борців Грудневої революції 1989 року і його офіційний представник, голова Історичного товариства і аграрної ретрології Гунедорського філіалу. Спеціаліст по Історії культури, румуно-мадярських культурних звязків Епохи Просвічення. Автор численних студій по спеціальності. Керував виданням багатьох творів з історії культури та історії і аграрної ретрології. Як уже відомо, є головою Культурного Товариства Русинів Романії і депутатом Русинів Румунського Парламенту.